

zonder twijfel een bepaald, doch minder verheven doel in de schepping te vervullen heeft, dan de aarde en overige planeten: in een woord, dat het een verlaten rots is, die zijnen naakten top in de wijde wereldruimte verheft, zonder tot verblijf van eenig levend wezen te kunnen strekken.

** *Aanmerking.* Door de thans veelvuldig behandelde kwestie, aangaande de zoogenaamde nebulaar hypothese, wordt welligt door den tijd eenig licht over het wezen der *Maan* verspreid. Volgens deze theorie is het niet geheel onwaarschijnlijk, dat de *Maan* onder de jongste producten der schepping behoort, en zich thans nog in een dier periodes harer ontwikkeling bevindt, waarin volgens de nieuwe geologische stellingen, onze aarde verkeerd heeft, alvorens door levende schepsels bewoond te zijn.

Goenong Salak.

Dit door drie toppen kennelijk gebergte verheft zich in het Z. W. van *Buitenzorg*, welke plaats zelve, op eene der vlakke ruggen van den *Pangerango* gebouwd, oostwaarts van de *kalie Tjiliwong* en westwaarts van de *kalie Tjidani* begrensd wordt.—In de zacht afloopende, rijk bebouwde en met welige bosschen doorgroeide valleijen, stroomen, tusschen en over rotstukken van lava en tracht, de genoemde rivieren. De hoogte van *Buitenzorg* boven zee bedraagt tusschen 8 of 900 voet en het wordt alleen door de rivier-vallei van *Tjidani* van het hoogland gescheiden, hetwelk van hier af zich onmiddelijk en snel naar de hellingen des bergs verheft, en tot eene aanmerkelijke hoogte met kleine bosschen van vruchthooven, en als lichtgroene strepen tusschen dezen zich uitstreckende

rijstvelden bedekt is. Eerst op eene hoogte van omtrent 3000 voet beginnen de aloude bosschen, die met een donker onafgebroken groen het geheele gebergte tot op deszelfs hoogste toppen bedekken.

De *Salak* is een kegelberg, met zeer zacht afdalende hellingen. Zijn top is in verscheiden, door diepe spleten of ravijnen van elkander gescheiden, steil en puntig zich verheffende rotstekelossen verdeeld: noordwaarts omsluiten deze spitsen (*Salak*, *Gajak* en *Tjiapoos* genaamd) met hunne steil en bijna loodlijnig naar beneden hellende zijden eenen verbazenden kloof, wiens kraterachtige opening men van *Buitenzorg* ziet, zonder nochtans deszelfs schrikbarende diepte te onderkennen.

Deze kloof scheidt den berg aan deze kant in twee deelen, loopt over zijn geheele lengte naar beneden, vernauwt zich meer en meer en verliest zich op het laatste in een rivier bed, waaruit de *kali Tjiapoos* te voorschijn komt.—Talrijke kleine kloven loopen, zoo als op alle kegelbergen van *Java*, ook langs den *Salak* naar beneden, spleten zijne zijden in de lengte en zijn in hunne breedte door twee bergkammen begrensd.

Oostwaarts vereenigt de *Salak* zich met den berg *Godé*, waarvan de hoogste top onder den naam van *Pangerangé* bekend is. Terwijl de beide bergen hier, zoo het schijnt, gelijkmatig in elkander loopen, vormen zij een wijd, tamelijk vlak en in een zachte bogt uitlopend hoogland van een zeer vruchtbaar uitzien, heinde en verre met boschrijke rijstvelden bedekt en met terrasgewijze oplopende kampongs of dorpjes als bezaaid.—Noordwaarts wordt het bij *Buitenzorg* vlakker; terwijl het zuidwaarts, in de schoone vlakke van *Socaboesmie* eindigt. De grootste hoogte van dit hoogland schijnt niet boven de 1200

tet 1500 voet te bedragen: het is bij geveel minder hoog, dan het hoogland tuschen de bergen *Sesmping* en *Sindoro*, en nog veel minder dan de bijna zadelvermige bergrug tuschen de tweeling bergen *Merapi* en *Merbabos*, die zich boven de 1500 voet verheft. Het is indedaad de laagste tuschenrug tuschen twee bergen, op het geheele eiland.

De *Passangerahan Tjiborajoes* aan de O. Z. O. helling des bergs, waar ik gedurende verscheidene dagen barometer-waarnemingen deed, ligt op eene hoogte van 2126.

Men ziet van hier het schoone hoogland verre beneden zich, en voor hetzelfde de hellingen des *Gede's*, die zich oostwaarts meer en meer in de hoogte heffen, en met donkere bosschen bedekt zijn.

Onmiddelijk achter den *Passangerahan* begincen aan deze zijde van den berg de bosschen, welke in den naasten omtrek uit *Rasamsals* boomen (*Luiginidamber Altingiasa*. Bl.) bestaan. Men kent deze boomen reeds in de verte door hunne witachtig grijze, loodlijzig in de hoogte staande stammen, die zich als rousachtige zuilen voor den donkergroenen achtergrond der bosschen vertoenen.—Zij worden bewoond door greeke scharen van grijze apen (*ed-edk* apen, *hylobates agilis*) die elken ochtend hun schelle, luide en klagende stem laten heeren, wanneer de zon hare eerste stralen op het loefverwelfsel nederschiet. — Het geluid (*ed*) dazer apen begint in eenen diepen bas, eerst lang aanhoudend (*ed-aa*), dan gestedig korter, terwijl 10 tot 20 dier twee-klanken, sneller en sneller op elkander volgend herhaald worden, en daarbij van toen tot toen al hooger en hooger rijzen, en eindelijk, als het ware in eenvloeiend, tot de fijnste krjtschende discant-stem overgaan. Gedurende den dag hoort men slechts nu en dan

de stem van eenen papuw, die hier insgelijks in menigte voorkomt; 's nachts, is alles stil en slechts zelden wordt men door het geraas, en het klagende, hier boven reeds gemelde, geschreeuw der apen uit den slaap gewekt. De Javanen, die ik naar de reden van dit geraas vraagde, vertelden mij dat de groote gestreepte tijger, (gelijk bekend is geen boomen-beklimmer) zich onder de apen een buit uitkiest, en zich tot dat einde onder een der boomen, waarop zich dikwijls op eene hoogte van 100 voet en meer een troep deser dieren ophoudt, nedervleit. De tegenwoordigheid van dit verschrikkelijk dier, jaagt de arme apen zulk een' angst aan, dat zij geheel verbijsterd van tak tot tak springen, onder huilen en schreeuwen, elkander als verdringen, tot dat eindelijk de een of ander naar beneden valt, die dan door den rustig op de loer liggenden tijger gepakt en verslonden wordt.

Na acht dagen in deze bosschen te hebben rondgeworven, elken avond met schatten uit het plantenrijk beladen naar mijn nachtverblijf terugkerende, die ik onmiddellijk onderzocht en voor mijn *herbarium* bewaarde, begaf ik mij in het begin van October op weg, om de toppen des bergs te beklimmen.

Terwijl in de lagere streken tusschen 2 en 4,000 voet de *Rasamala* de heerschende is, en men tusschen deze bosschen slechts hier en daar een *Semicarpus anacardium*, eene *Balobetrys virgata*, eene *Sterculia*, *Mahonia nepaulensis* en *Suranja*-soorten, bijzonderlijk *Suranja meronhiana* Bl. ontmoet, worden naar mate men hooger klimt, de bosschen meer en meer gemengd, zonder dat eene der verschilende boomsoorten door een grooter getal beven de andere uitnunt. Talrijke soorten van *quercus* voornamelijk *Q. pseudo Maluoca* Bl., en *costata*, *Cas-*

tonna argentea, *Javanica* en *Tunjurruut*, *Schima*, *Noronhas*, *Lithocarpus javensis*, *Agathis loranthifolia*, talrijke *laurineæ* en de majestueuse *Nesia excelsa* (*Essenbeckia altissima*) vertoonen zich allen zonder eenige orde onder elkander gemengd. De reusachtige stammen zijn van verschillende *calmus*-soorten omvlochten, en verheffen zich, naauwelijks eenige ruimte voor heester- en half-boomachtige *urticaeën* en *pandanus*-soorten overlatende, als zoe vele door kunst bewerkte zuilen, onafgebroken en loodlijnig van de steile berghellingen naar de hoogte, om zich daar tot een loofverwelsel te vereenigen, hetwelk slechts zelden eenen zonnestraal laat doordringen.

Wilde men alle boomsoorten opsommen, waaruit deze bosschen zamengesteld zijn, dan zou men de halve flora van *Java* hier moeten opnoemen: ik heb derhalven alleen van diegene gewag gemaakt, die voornamelijk in het oog springen. In der daad schijnt de Heer *Blume* het grootste getal der boomen, welke hij in zijne werken over de *Flora van Java* heeft bekend gesteld, van dezen berg genomen te hebben. Het kost veel moeite en zwaarigheden om blad en bloesem-takken van deze woudreuzen te verkrijgen, die op hunne stammen, aan zuilen gelijk, somwijlen eerst in eene hoogte van 80 tot 100 voet boven den grond hunne loofkruinen ontvouwen. De stammen zijn te dik om ze te omvatten en alleen met behulp der zich langs dezelve heen alingerende *lianen*, waaronder voornamelijk verschillende soorten van *Freycinetia*, weten de Javanen derzelve toppen te bereiken; gelukt ook dit niet, dan blijft niets over dan den boom om te kappen. Zes van de mij vergezellende Javanen, waren twee uren met hunne hakmessen bezig om eene *nesia* te kappen, waaraan ik door mijnen verreijkjer rijpe vruchten ontdekt had. Eindelijk begon de boom te

wankelen, en bereikte, bij het neervallen, eene menigte van minder groote boomen verpletterend, al krakend, met de aan hare takken rond klonterende apen, den bodem. Ik zag hem neervallen, weinig denkende, dat toen ook hij reeds door de sikkel des tijds ter neer was geveld, wiens naam die boom vereeuwigt, doch die eeuwig jong en eeuwig frisch in onze harten zal bloeijen, even als de *Nesia excelsa* in dezé bosschen.

De rug, langs welken ik aan de O. Z. O. zijde vanden berg opklom, werd thans smaller en smaller, op beide zijden steil en diep naar beneden dalende, en de grond bedekte zich dikker met mos. De varen, voornamelijk *mer-tensia*-soorten, werden menigvuldiger, en de *Myrica Javanica* met *Thibaudia* en *Vireya retusa* in groepen van welige boschjes, boven welke de prachtige *Astromia spectabilis* zich verheft, verwittigden mij, dat ik mij bereids in de bovenste streken van den *Salak* bevond.

Er wordt bezwaarlijk een tweede berg op *Java* gevonden, die zoo weelderig, zoo onafgebroken, met donker bosch bedekt is, als de *Salak*, wiens grond overal uit eene zoo dikke laag van vruchtbare bruine plantaarde bestaat. Ook op deszelfs steilste toppen ziet men niets dan bosch; rotsen en het gesteente zijn overal diep onder *Araucaria*, een dicht vlegtwerk van ineengewikkelde wortelen en een deken van mos begraven. Wil men derhalven het gesteente des bergs leeren kennen, dan moet men in de smalle diepe kloven afdalen, die tusschen deszelfs ruggen zich bevinden. Hier vindt men rivierbeddingen met rotsstakken opgevuld, uit lava en trachyt van verschillende aard bestaande, naar mate hunne kleur, hunne min of meer poreuse hoedanigheid, hunne min of meer groote gehalte aan *azijn* en andere gemengde deelen verschillende is,

en die op zich zelve beschouwd, het bewijs leveren, dat ook de *Salak* een vulkaan was, die in de verschillende perioden zijner activiteit lava uitwierp.

Ik kwam thans op eene hoogte die bij uitnemendheid den naam *Salak* voert, en niets is dan de rand, waarin de uitwendige zachte helling des bergs, zich met den inwendigen, bijna loodlijnigen wand van de groote noordelijke kloof vereenigt. Op de tegenover liggende zijde van deze kloof, die hier omtrent eene Engelsche mijl breed zijn weg, en in wier bijna onmeetbare diepte men niet zonder terugdeinzen kan neder zien, omtrent N. W. van ons, verhief zich hobbelig en stijl de tweede punt van den berg, *Tjiaposs* genaamd, hooger dan de *Salak*, doch minder hoog dan de derde top des *Goenongs Gajak*. — Tegen dezen laatste top aan, strekt de rand van zijn hoogste punt (de *Salak*) zich meer westwaards in de lengte uit, bij afwisseling nu en dan eenige honderd voeten steil naar beneden dalende, en even zoo weder in de hoogte ryzende. Ik volgde dezen rand en kwam, na mij met moeite een weg door bosschen en heesters gebaad te hebben, eindelijk op het hoogste punt van de *Gajak* aan, dat eene kleine afgeronde aanwielijks 20 of 30 voet breeds, doch Z. Z. westwaarts iets meer langwerpige, ruimte darstelt. De *Vireya natans* Bl. (die ik nog op geenen van de overige bergen van *Java* ontwaard heb) verschijnt hier in den vorm van kleine liefelijke beemtjes, bedekt met cylindervermige, tuschen het loofwerk door schietronde, knoppen van eene varige karmazijnroede kleur. Zij valt de tuschenruimte, tuschen de stammen der *Laurinzen* en *Astromia speciosa*, die zich hier in groote weelde ontwikkelen.

Terwijl ik, na een oogenklik gerust te hebben, door deze bosschjes heenkreep, viel mij eene nieuwe *peziza* in

heer oog, en terwijl ik deze nader beschouwen wilde, ontdekte ik aan eenen boomstam met verwondering de namen

REINWARDT.

DE WILDE.

RE. (niet meer leesbaar)

ten bewijze dat die heeren reeds lang voor mij dezen top hadden bereikt.

Aan eenen tweeden stam stond, binnen eene vierkante glad gemaakte ruimte, diep in gesneden, en duidelijk

MACLOT.

KORTHALS.

MULLER.

V. OORT.

Jul. 22, 1831.

Bestonden er geene meer duurzame en blijvende denkmalen, waardeer deze namen aan de vergankelijkheid zullen ontrukkt worden, dan zouden dezelve helaas weldra vergeten zijn.—Op den naam van **KORTHALS** greeiden reeds menigvuldige *Pisces* (*Pexisa Korthalsii* n. g.), en die van **REINWARDT** was reeds, voor het grootste gedeelte, vermolmd.

De hoogte van dezen top is, volgens **REINWARDT**; 7172 Engl. Voet. (*), en volgens mijne waarnemingen. 7200.

In het N. N. W. verheft zich de *Tjispees*, wellicht iets minder hoog dan de *Gajak*, en slechts door eenen veel dieper gelegen zeer smallen kam, met dezen samenhangend. In het O. 5° ten N. ziet men beneden zich den *Satsk*, die als een smalle op verschillende plaatsen min of meer puntig of bolvormig zich verheffende kam, naar eenen anderen top, den *Tjibadak*, in het O. 32° N. van

(*) Zie Verhandelingen van het Batav. Genoots. IXde deel blz. 9

hier, uitloopt.—Onmiddelijk beneden ons, en N. N. O., wordt de massa van het gebergte, door eene kloof van eene ijzing wekkende diepte, doorgebroken, in welke zich alle toppen en kammen, met hunne steile bijna loodlignig neerdalende, wanden vereenigen.

De noordelijke of inwendige rand des *Gajak's* is het begin van deze kloof, die tusschen den *Salak* en *Tjiaposs*, omtrent eene mijl (Eng.) breed zijn kan. Men zou bijna kunnen zeggen, dat hier een gedeelte van den berg ontbreekt of afgestort zij. Van hier loopt die kloof van Z. Z. W. naar N. N. O. benedenwaarts, splitst den geheelden kant des bergs in twee deelen, eerst diep beneden nauwer wordende, en in een gewoon rivierbed overgaande. Slechts op enkele plaatsen kan men den wild begroeiden rand zoo verre naderen, dat men het bovenste gedeelte der kloof overzien kan. Wie nogtans duiselig is, blijve op een behoorlijken afstand, want de stijle, verbaasende diepte bedraagt ten minsten 2000 voet. Niettegenstaande huane steilte zijn nogtans de wanden met besch bedekt tot op den grond, zoo verre het oog dien bespieden kan, waarvan het donkere eentoonige groen slechts beneden in de diepte door eenen lichten streep afgewisseld wordt. Dit is het rivierbed van de *Tjiaposs*, die omtrent in het midden van de kloof zijn oorsprong neemt, en de rigting derzelve volgende, aan den noorder voet van den *Salak* te voorschijn komt.

Ik was voornemens om den volgenden dag aan de zuidelijke en zuidwestelijke zijde des bergs aftodalen, om eene *solfatare* te bezoeken, die zich, volgens het zeggen der Javanen, in deze omstreken moest bevinden, maar eene kleine ongesteldheid, welke ik reeds sedert eenige dagen gevoelde en die ik, door de, bij het beklimmen des bergs.

noedige krachtspanning, had gehoopt te overwinnen, verergende tot een vrij hevige koorts en noodzaakte mij tot den terugkeer naar *Buitenzorg*.

Om de daardoor ontstane gaping aan te vullen neem ik, met vergunning van den schrijver, de vrijheid hier een uittreksel eens briefs in te lusschen, welken ik, eenige weken na mijn bezoek op den berg, van een mijner bekenden, ontving, die met een vrij talrijk gezelschap, in de maand November, dit gedeelte van den berg bezocht heeft.

»In November, 11.» verhaalt de schrijver, »verliet ik in gezelschap van verscheiden natuurvrienden *Tjibodus*, om ons naar *Tjampia* te begaven, waar wij den tijdelijken eigenaar der landhoeve aantreffen moesten, die in gezelschap van nog eenige heeren, met ons de *Solfatara* op den berg *Salak* wenschte te bezoeken. Wij reden in rijtuigen oostwaarts, setten ons vervolgens te paard en kwamen tegen half acht bij de rivier *Tjantang*, welke hier reeds tamelijk breed is. Op een klein bamboezen vlot, dat niet meer dan twee of drie passagiers bevatten kon, moesten wij worden overgezet.

»Ten tien uur waren wij te *Tjampia*, waar wij den tijdelijken eigenaar van dit land, en eenig gezelschap, met het entijt op ons wachtende vonden. Tegen een uur verlieten wij gezamenlijk in twee wagens *Tjampia*, en trokken meestal recht zuid rijdende, door een der schoonste landouwen die men zien kan, langs den bekenden vogelnest-berg *Tjampia*, tot wij in een *kampong*, waar de weg moeilijker en steiler begint te worden, te paard stegen en tegen vier uur te *Tjibising* aankwamen. Hier heeft de eigenaar van *Tjampia* een kleine *passangerahan*, waar men, om dat het te verre was om nog heden tot aan de *Solfatara* te komen, en een verblijf in de dichte bosschen van den

Salak niet voor aangenaam gehouden werd, de noodige inrigtingen voor een nachtverblijf had gereed gemaakt. Wij vertoefden er dan ook tot den volgenden morgen; het regende in den avond zeer hevig, hetwelk juist geen gunstig vooruitsigt voor onzen togt van morgen opleverde. Ik nam hier een barometer-observatie; volgens welke deze plaats een hoogte heeft van 1730 voet.

»Den volgenden dag, met het aanbreken van den morgen, begaven wij ons te paard op weg naar de *Selfatara*, die in den beginne en tot eene zekere hoogte, door nieuw aangelegde koffijtuinen, recht zuid langs en over een der van de bergtoppen schuin aflopende kammen, tot in de *Selfatara* geleidt. De helling van den weg was zoo zacht, dat wij nauwelijks ontwaarden, dat wij naar de hoogte gingen, hetwelk nochtans, heezeer langzaam, plaats vond. Na een uur rijden, gingen wij de beek *Tjisawi spes* over en kort daarop eene tweede *Tytjadas ampar*, beiden van de helling des *Salak's* ontspringende, en in de westelijke van hier vloeiende rivier *Tjigames* vallende. Van hier slingert de weg zich langs den voet des *Salaks*, doch altijd rijsende en een *slokan* volgende, die hier uit den *Tjigamesa* naar de laatstgenoemde rivier gegraven is, om aan eenige *sawas*, meer beneden liggende, eenen grooteren toevloed van water te bezorgen. Wij vonden, iets heeger dan de oorsprong van dezen *slokan*, eenige hutten van bladeren voor ons en onze volgelingen opgeslagen, waarin wij des needs den nacht zouden kunnen doorbrengen, in geval onze terugkomst wat laat mocht geworden zijn. Hier lieten wij de paarden achter en vervolgden onzen weg, die thans allengs wat steiler en moeilijker werd, te voet. Weldra bereikten wij eene woeste vallei, die door het verweerde gesteente en de overblijfsels van, zoo het

schoon, verbrande boomstammen, de zwavelucht en het grijzachtige dorre aanzien der geheele streek, duidelijke kenmerken dreeg, dat ook hier vroeger aanmerkelijke vulkanische uitwerkingen hadden plaats gegrepen. Hier hebben zich vroeger zonder twijfel dezelfde zwaveluitwasemingen, die men verder boven nog in volle werking vindt, vertoend; de overal verspreid liggende trachijt blokken zijn verweerd en ontbonden. Sommigen zijn reeds geheel tot eene witachtige kleiwaarde vergaan, anderen nog min of meer vast, maar van buiten bros en vergaan, terwijl men van binnen nog een vaste steenmassa vindt. Wij vonden hier kleine waterlassen en beekjes, waarin onze thermometer geen verheuging van temperatuur aanwees, maar wier water nogtans een vrij aanmerkelijk gehalte van zwavelzuur liet blijken, zoodat het de tanden stomp maakte. Onze weg verder zuidelijk vervolgende, ontmoetten wij weldra eene tweede kale en woeste plaats, even als de vorige, waarschijnlijk eene uitgebrande *Solfatera*; ook hier zagen wij weder verscheiden eene kale boomstammen, voor een groot gedeelte recht opstaande, terwijl andere onder de bouwvallen der rotsen geheel bedolven lagen, die meestal nog hun wulfsel vertoonden. Deze boomen zijn zonder twijfel omgekomen in den tijd toen deze *Solfatera* nog in werking was, en treuzeren, wellicht reeds langen tijd, het geweld der stormen in hunnen tegenwoordigen staat. Ook van hier gaat de weg zuidwaarts langs den westelijken voet des *Salaks*, die overal, de beide *Solfateras* afgerkend, met dicht en dik bosch bedekt is. Na een dusdanig dik bosch doorgetrokken te zijn, staat men plotseling voor de groote nog nog zeer actieve *Solfatera*. Wie nog nimmer andere vuurbergen op *Java* bezocht heeft, gevoelt zich opgetogen en getroffen door het akelig

verhevens der bergstreek, die zich aan zijne oogen vertoont, maar, zelfs na het zien van vele der Javische vulkanen en *Solfataras*, was dit gezicht voor mij nog treffend. Uit eene bogtige heuvelachtige vallei van omtrent een mijl in omvang, verhieven zich zissend en bruischend uit talloze openingen, dampzuilen, die zich op eenige hoogte tot witte wolken verdikten, soetijds ons geheel omhulden, en alleen, wanneer de wind ze uiteenjoeg of naar eene bijzondere plaats veerde, ons den hemelen de trantsche beven ons zich verheffende toppen des bergs lieten aanschouwen. De barre grond der *solfatara*, wordt rondom door het schoonste groen van dikke bosschen omsoomd, die de hellingen des bergs aan alle kanten bedekken: en het oog van den aanschouwer staart ongeduldig van dit groen naar de witte en woeste streken onmiddellijk voor hem, waar plassen van een melkachtig water, door de vereenigde kracht van hitte en gas-ontwikkeling, koken en borrelen. Ik hing een thermometer en barometer aan eene *Jaurinea* op, aan den noordelijken rand der *solfatara*, van waar ik den hoogsten bergtop 0, 3°. Z. peilde.

Ook aan de overzijde van den *Tjibaloewong*, zuidelijk van den berg *Parabekti*, Z. 20° W. van ons: op den afstand van ongeveer 4 mijlen: zagen wij aanmerkelijke dampontwikkeling, en de Inlanders verhaalden ons, dat daar insgelijks een *solfatara*, zoo als die voor ons, zich bevindt. Midden door de *solfatara* kronkelt zich een arm van den *Tjibaloewong*, wiens temperatuur ik echter niet warmer vond dan die des dampkrings; ook verried de smaak van het water niets bijzonders, alleen eene korte zinnestekkende prikkeling op de tong uitgesonderd. Nogtans is het aan geen twijfel onderworpen of dit water meet vrij rijk aan *acid. sulphur.* zijn. De oevers zijn bedekt

met een witachtig bezinksel, waardoor de geheele rivier een melkachtig aanzien verkrijgt; terwijl het water uit de rivier geschept de natuurlijke kleur vertoont. De lage temperatuur van het water dezer rivier is, naar mijn insin, toetschrijven aan den regen, die gedurende de vorige dagen en ook heden nog ruim gevallen was, en de rivier aanmerkelijk had doen zwellen, dewijl het water in de kleine borrelende plassen en beekjes, die zich in de *Tjikaloswong* uitstorten, meestal eene vrij hooge warante graad aanwees. De thermometer in sommige der spleten en openingen gehouden, wees, in een derzelve als den hoogsten graad, 192°. aan, eene andere 188°, en in de grootere plassen dicht bij den *Tjigamea*, waar nogtans het water hevig borrelde, slechts 178 tot 182. (Volgens de barometer-hoogte van 4,044° voet zou water hier op 206 koken).

»De dampen zijn dicht over de openingen of den waterspiegel, waaruit zij voortkomen, onzichtbaar en doorschijnend en verdikken zich eerst op de hoogte van een voet of meer, door de koude atmosfeer, tot zichtbare wolken. Sommige der *fumarolen* blijven gedurende korten tijd bij vergelijking rustig, om dan weder met vernieuwde kracht te werken. Men kan dezelve met niets beter vergelijken dan met de schoorsteen of pijpen uit welke men den overvloedigen stoom der stoommachine laat ontsnappen: het geluid en voorkomen van beiden zijn volkomen gelijk.

„De geheele oppervlakte van den *Salak* is doordrongen en bedekt met zwavel-kristallen, zoo dat die delfstof bijna overal zonder moeite kan verkregen worden. De weinige niet gede-componeerde rotstukken, die men hier en daar, hoewel zeer zelden nog vindt, zijn een harde zwarte traachyt, naar basalt gelijkende. De zwaveldampen nogtans ontbieden en

verweren den vorm van dit gesteente geheel en al, en veranderen het in eene zachte verwrijfbare, zeepachtige, witte zelfstandigheid, die door den regen weggespoeld wordt, en bijna als krijt er uitziet: het is eene sterk aluinhoudende kleiërde, die zich zonder eenig bijmengsel bakken laat en eene voortreffelijke potaerde zou opleveren.

»De in dit gesteente plaats hebbende verandering is een nauwkeurig onderzoek waardig, daar het zender de bewijstukken voor onze oogen te hebben, moeilijk te gelooven zijn zou, dat het harde basaltachtige gesteente, hetwelk de zwaarste kameralagen trefteert, door eene zoe onmerkbaar bewerking, in eene wecke vetachtige massa, of daar waar die werking minder gevorderd is, in een breeze puinsteenachtige zelfstandigheid zou kunnen veranderd worden. De zaak is echter bewezen door vele der uitwendig bereids geheel gedecomposeerde stukken, die inwendig nog eenen harden kern van trachijt vertoonen. De vegetatie in den omtrek der *solfatara* is hoexoeer woelderig, negtans tot geene aanmerkelijke hoogte ontwikkeld. Wij zagen vele *Rhododendrons* met schoone reede bloemen *melastomas* enz.

»Het is waarschijnlijk dat het onderaardsche vuur zich van tijd tot tijd een' nieuwen weg baant en dan de oude openingen en spleten verlaat. — Wij zagen sommige boomen die eerst kortelings schenen omgekomen te zijn, terwijl op andere plaatsen de vegetatie op nieuw scheen te beginnen: doch voornamelijk wordt deze veronderstelling bevestigd door de beide oude uitgebrande *solfataras*. Men kan langs de geheele oppervlakte der *solfatara* komen: dezelve schijnt overal als het ware gebakken, — op sommige plaatsen negtans scheen dezelve minder vast en een stek kon er gemakkelijk ingestoken worden: op anderen

schaan de grond zeer warm, zoo dat dit zelfs door de scheenen voelbaar was.

» Volgens RENNWARDT is de *Salak* 7173 voet boven zee, dus in de *solfatare* 3,128 voet beneden deze hoogte, die zich stijl en bijna loedregt van de plaats waar wij ons bevonden verheft. Volgens Sir ST. RAFFLES zou de laatste eruptie in 1761 plaats gevonden hebben, doch de inlanders wisten ons niets daarvan te vertellen. Dan op den top van den berg *Patapuan* zou zich nog eene bid- of penitentieplaats bevinden, die meestal zeer oud zijn, en uit den tijd der *Buddah*-dienst afkomstig beschouwd werden, hebbende deze laatste voor ongeveer 400 jaren opgehouden te bestaan, hetwelk dus niet voor eene zoo late eruptie pleit. Doch hoe dit ook zij de tegenwoordige *solfatare* vervult waarschijnlijk de functien eener zekerheids-klop van den vulkaan, en beveiligt den omstreek tegen die verschrikkelijke katastrophen anders de vulkanen eigen.

„Tegen 2 uur in den nademiddag namen wij onzen terug togt aan, die door eenige zware regen- en onweersbuijen juist niet veraangenaamd werd; tegen 5 uur waren wij weder te *Tjipening*, waar wij andermaal ons nachtverblijf hielden, en vervolgens den volgenden dag tegen den middag insgelijks onder eene sterke regenbui weder bij onzen vriendelijken gastheer te *Tjibodas* terug kwamen.”

Dus verre de brief van mijnen vriend. Gedurende den tijd welken ik in den *Passangerahan Tjiboesraijoes* geheel alleen doorbragt, lieten mijne excursien en het rangschikken en onderzoeken mijner planten, mij weinig tijd tot bespiegelingen en beschouwingen over, de korte schemeravonden uitgezonderd, waarin mijn geest zich onwillekeurig aan vergelijkingen van dit land, in al zijnen rijkdom en weelde, met ons in vele opzigten minder gezegend, naar

nogtans dierbaar geboorteland overgaf. Niettegenstaande de majesteit en pracht, die zich hier overal in de plantewereld ontvouwen, schenkt de tropische natuur aan den sijnzamen waarnemer niet die voldoening, die de bewoner der gematigde streken van het noorden gevoelen mag, wanneer hij op eenen stillen avond aan de deur zijner landelijke woning, onder bloeiende kersenboomen zit, en niets ziet dan kersenboomen. Ik zit ook wel is waar op *Buitenzorg* elken avond tot in de maand December voor mijne deur, doch mijne woning is verscholen en als bedolven in een bosch van heoge lommerrijke vruchtboomen van allelei aard, tusschen welke en het huis nauwelijks een 15 voet breed grasperk overblijft. Daar zijn *Euphorbia*- en *Nephelium*-soorten, wier naar beneden hangende takken onder den last van tallooze vruchten dreigen te breken; daar staat de donkere ernstige *mangifera*, wier dik en donker loof treffend afsteekt bij het fijn gevederde verdeelde groen der *Acacia Frondosa*, wier takken met lange groene poulen behangen zijn; hier ziet men eene heoge ranke *Durio Nibethinus*, met een los grijsachtig blad, en groote bruinkleurige doornendragende vruchten, die, zoo groot als middelmatige kalabassen, niet korte stelen aan de takken der stam zelf vast zitten; ginds schemeren de geels welriekende bloemen der *Michelia Tjampacca* door het loof; hier staan *Emgenia*, en ginds verheffen zich de ranke *Arcoa* en *Cecespalmes*, boven het overige geboente, om hare toppen in de vrije heldere lucht te ontvouwen; slechts hier en daar is dit bosch van vruchtboomen afgebroken, om een plaats te vergaanen aan het schamel hutje van eenen Javaan, die zijne zindelijke hofstede met eene heg van *Coffea Arabica* omaluit, en met bamboesriet, welke stengels ligt en bevallig, door het

zachtate windje bewogen, bogen vormen, en in hoogte de palmen op zijde streven, terwijl de lichtgroene reuzenbloem van den *Pisang*, het donkergroen hier en daar vervangt. Alle deze boomsoorten aan- en ineengeweeft, ziet men rondom zich, gene is menigvuldiger dan de andere, en de te groote menigvuldigheid, waarin de aanschouwer zich verliest, veroorzaakt veel meer eenen storenden dan aangename indruk.

Hoe geheel anders gevoelt men zich op eenen schoonen voorjaarsavond in *Europa* gestemd, wanneer men onder appel- en perenboomen rondwandelt, die in vollen bloei staan, of zich in een stil beukenboschje op een mosbank meervleit, om naar het gezang van philomele te luisteren, terwijl de geheele natuur langzaam in doodenstilte wegzinkt.

Wat hoort men hier? Zoodra de laatste schemering der zon achter de roede en bonte tot duizende vormen zich groepeerende wolken verdwijnt, tusschen welke het azuurblauw des hemels donker uitsteekt, verheffen heirscharen van insecten hunne stemmen: duizende van bekende en onbekende schepselen heffen een concert aan van schreeuwende en krijschende toonen, die ons gehoor verdooven en onafgebroken den geheelen nacht door, hun akelig gezang voortzetten; slechts nu en dan verneemt men uit dit algemeen chaotisch geraas het solo eens kikkers of het blaffen van een hond of oek een eentoonig *pantoon* (gezag) eens Javaans, die ontdaan van alle zorgen, uitgestrekt voor zijne hut ligt, en op zijne eenvoudige fluit een eeuwig *da capo* van trillirende, dan eens hooge, dan plotselijk weder in het diepe dalende, toonen blaast.

Te vergeefs luistert men naar het gezang eens vogels, te vergeefs naar het klokkengelui van huiswaarts keerende

kudden: het geheele vogelenheer is verstomd, en alleen het eentoonig geklap eens *Caprimulgus* laat zich nu en dan in den nacht vernemen.

Vreemd is de geheele wereld om ons, vreemde boomen verheffen zich boven ons, vreemde stemmen treffen ons oor, vreemde sterren vonkelen aan het firmament, geen vertrouwd wezen hoort of antwoordt ons. Wee den armen die zich hier door de zucht van zijn geboorteland laat overmannen, zonder de bron van troost en genot te kennen, die de studie der natuur ons aanbiedt! weldra kwijnt en bezwijkt hij, en dartelend en spottend suizen de palmen boven zijn graf.

Maar laat mij tot mijn onderwerp terugkeeren, om in weinig woorden nog eene korte geschiedenis van den *Salak* te geven.

In den nacht van den 4den en 5den Januarij 1699, ten half twee ure, had eene hevige uitbarsting van den *Salak* plaats. Te *Batavia*, omtrent 40 palen afstands van den voet des bergs, zag men in de lucht geweldige bliksemstralen, gevolgd door een gedruisch als van eenen van verren aanrollenden donderslag. Nog drie slagen kon men tellen, even als zware kanonschoten, diep in een bosch uitgedonderd, waarop eene hevige beweging, met zware stoten en schuddingen aanstonds volgde. Omtrent een half kwartier duurde deze beving, en werd des morgens ten half vier en vijf ure door nog twee zware schokken gevolgd, die zich ook gedurende de volgende dagen nog gevoelen lieten, hoewel veel minder dan de eersten. De meeste huizen of muren in de stad *Batavia* scheurden, de toppen der gevels en daken stortten in, en behalven een groot aantal gekwetsten, verloren 28 menschen, door het geheel instorten van 21 woonhuizen en 20 *pedakken*, het leven.

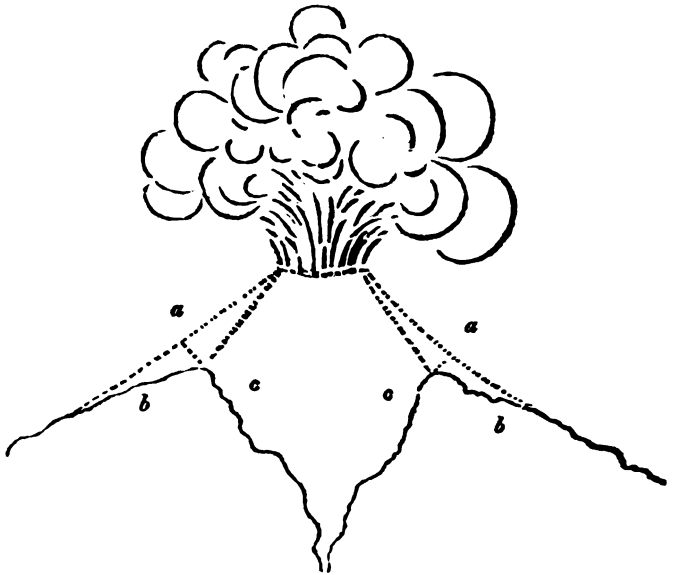
Men gevoelde deze schudding gelijktijdig te *Bantam*, en aan den oosthoek van *Sumatra*, en zeer hevig in de *Lampongs*. De groote menigte van slijk, modder en zand, die bij deze eruptie uitgeworpen werd, vulde de rivieren zoodanig, dat hun loop gestremd werd, en groote overstromingen plaats vonden. Eene der grootste daardoor veroorzaakte ongemakken, was nogtans de opstopping van den mond der groote rivier. (*)

Deze groote eruptie van 1699, schijnt niet op die streek van den berg plaats gevonden te hebben, waar thans de meergenoemde *Djoerang Tjiapoes* is. Daarvoor pleit gedeeltelijk de rigting dier kloof en hare opening naar het noorden, dus naar die streek, waarheen die uitbarsting voornamelijk gewerkt heeft, gedeeltelijk het kraterachtige voorkomen van dien kloof, en de vertooning van hare afgescheurde en loodlijnige wanden. De aanwezigheid der *Solfatarata*, aan de zuidelijke helling van den berg, kan niet als tegenbewijs gelden, dewijl het vulkanische vuur, na sluiting der hoofdening en instorting van den bergtop, zich ligtelijk eenen weg langs de zijdelingsche spleten, die gedurende de uitbarsting ontstaan konden, zoeken kon. Bijna alle kloven in de lengte der afhellingen van den *Salak*, beginnen onmiddellijk aan den bovensten bergrand, waar zij diepe inscheuringen veroorzaken, tusschen welke die bergkammen als toppen of takken verschijnen. Men zou daaruit kunnen afleiden, dat de *Salak* vroeger veel hooger en steiler was, en een' kegelberg daarstelde, wiens top bij eene hevige uitbarsting instortte en verdween. (†) Wel-

(*) Zie Verh. van het Bat. Genoots., dl. II, bladz. 55.

(+) Van het instorten van bergtoppen, bestaan genoeg voorbeelden. Ik herinner slechts aan den *Goenong Ringit* en *Papanda-*

ligt had dit almede bij het ontstaan van den *Djoerang Tjispos* in de catastrophie van 1699 plaats, door het instorten van de noordelijke bergkant, of door het wegslingeren van denzelfden, — welligt door beide omstandigheden gelijktijdig. Het waarschijnlijke vroegere voorkomen des bergs, zoowel als zijn tegenwoordig aanzien, hebben wij getracht in deze vlugtige schets voortestellen:

Bij kegelbergen, die geen dusdanige catastrophie doorgegaan hebben, en waar dus de bovenkoepel onveranderd

jang op *Java*, verder aan den *Corguairazo*, (in het noorden van den *Chimborazo*), welke volgens HUMBOLDT in den nacht van

aa Oorspronkelijk profil.

bb Tegenwoordig —

cc Weggeslingerd gedeelte.

gebleven is (b. v. *Sindoro*, *Smiroe*, *Patoca* en *Tjermai*) loopt de krater rondom regtuit effen, en de lange kloven beginnen eerst diep beneden voor den dag te komen.

Ik houd mij overtuigd, dat de tegenwoordige *Djoerang Tjiapoos* de oude krater des bergs is.

F. J.

19 op 20 Junij 1698 (dus een half jaar vroeger dan de *Salak*) instortte. Van den berg *Altar de los Collanos* vertelt HUMBOLDT, dat hij waarschijnlijk eenmaal hooger was dan de *Chimborazo*, doch onder de regering van OUAINIA ABOMATHA (in gedurende acht jaren voortdurende, lang aanhoudende, dag in nacht veranderde vulkanische uitbarstingen) ineenstortte. Indedaad, zegt HUMBOLDT, vertoont de top van dezen berg, niets dan ingezakte hoorns en takken, een beeld der verwoesting, hetwelk ieder avond, wanneer bij het ondergaan der zon, hare stralen zich aan de met ijs bedekte bouwvallen breken, een allerprachtigst gezigt oplevert.
